

Piotr Kołodko

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: p.kolodko@uwb.edu.pl

Pretor urzędnikiem magistratury rzymskiej. Zarys problematyki*

SUMMARY

Praetor as a Magistrate in the Ancient Rome. A Few Remarks

The main point of this text is an attempt to present a few duties of the *praetor* and try to stipulate the origins of them. First of all it should be noted that the term *praetor* was not consistently used to describe only the jurisdictional magistrate, and it was used in relation, for example, to the consuls. This was probably because the sound etymological sense of the word (*praetor*: “to go before, to precede, to lead the way”). The appointment of *praetor urbanus* in 367 BC under *leges Liciniae Sextiae* was not associated with the need to carry out a jurisdictional competence. The origins of the magistrate were strictly military in its nature, which since the end of the third century BC gave way to the area of jurisdiction. Raised considerations apply also to the praetor for foreigners (*praetor peregrinus*), who has not resolved disputes between the Romans and foreigners (*peregrini*), and his role was to ensure the military security of Italy. The jurisdictional competence of the pretorship as the most “famous” begins to emerge in the late third century BC, which is likely to be linked not only with the increase in the number of praetors, but mainly obviates external threat from the Carthage.

It seems to indicate that the jurisdictional competence (civil and criminal) was not assigned to pretorship at the beginning of this office. It appears at least at the end of the third century BC and starts to become predominant among others which were associated with this office in ancient Rome.

Key words: Pretorship, Roman public law, Roman law, magistrates of the Rome.

* Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2010–2013 jako projekt badawczy.

Tradycyjnie w nauce przyjmuje się, że urząd pretora (*praetor*) został powołany w 367 r. p.n.e. na mocy reform wynikających z *leges Liciniae Sextiae*¹. Pogląd ten jest powszechnie ugruntowany wśród badaczy, jednak trzeba wskazać także takich autorów, którzy starają się wykazać, że wspomniana ustawa miała zdecydowanie inny charakter niż samo powołanie pretora². Warto też podkreślić, że zdecydowana większość autorów, przybliżając kompetencje tej magistratury, eksponuje funkcję jurysdykcyjną, jaką ten urzędnik wykonywał³. Takie ujęcie problematyki nie jest w żaden sposób błędne, jednakże warto zastanowić się, czy u zarania kreacji tego urzędu można mu przypisywać, jako dominującą, funkcję jurysdykcyjną, a jeżeli nie, to od kiedy ewentualnie można datować to uprawnienie jako przeważające. Zajęcie stanowiska w przedmiotowej kwestii będzie możliwe po przeprowadzeniu analizy wybranych źródeł literackich i prawniczych.

Etymologia słowa *praetor* wywodzi się od czasownika *praetire*, który oznacza „iść naprzód”⁴. Tym samym nie można wykluczyć, że taka etymologia może

¹ Podstawowe informacje o tej ustawie przedstawił G. Rotondi (*Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912 (Nachdruck Hildesheim 1966), s. 216–220); E. Weiss, s.v. *lex Licinia*⁷, RE 1925, t. 12, szp. 2395 oraz D. Flach (*Die Gesetze der frühen römischen Republik. Text und Kommentar*, Darmstadt 1994, s. 280–297. Syntetyczne wiadomości o *leges Liciniae Sextiae* przygotowali F. Cassola, L. Labruna, *Le leggi Licinie Sestie*, [w:] *Lineamenti di storia del diritto romano*², red. M. Talamanca, Milano 1989, s. 122–126.

² Zob. ostatnio przegląd autorów dokonany przez A. Bergka, *The Development of the Praetorship in the Third Century BC*, [w:] *Consules and Res publica. Holding High Office in the Roman Republic*, ed. H. Beck, A. Duplá, M. Jehne, F. Pina Polo, Cambridge 2011, s. 61–63.

³ F. Frost Abbott, *A History and Description of Roman Political Institutions*, New York 1963, s. 186–187; M. Kaser, *Römische Rechtsgeschichte*², Göttingen 1967, s. 44, 138 i nast.; J. Bleicken, *Die Verfassung der römischen Republik. Grundlagen und Entwicklung*, Paderborn 1975, s. 84; B. Kübler, *Geschichte des römischen Rechts*, Aalen 1979 (Neudruck), s. 83–84; F. Cassola, L. Labruna, *Il pretore*, [w:] *Lineamenti di storia...*, s. 131 i nast.; J. M. Rainer, *Einführung in das Römische Staatsrecht. Die Anfänge und die Republik*, Darmstadt 1997, s. 66 i nast.; idem, *Römisches Staatsrecht*, Darmstadt 2006, s. 73 i nast.; A. F. De Bujan y Fernandez, *Derecho publico romano y recepcion del derecho romano en europa*³, Madrid 1998, s. 95; F. Espistia Garzón, *Historia del derecho romano*², Colombia 2006, s. 69–70; M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*⁴, Warszawa 2008, s. 30; L. Capogrossi Colonesi, *Storia di Roma tra diritto e potere*, Bologna 2009, s. 107; W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*⁵, Warszawa 2009, s. 52; A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa 2010, s. 25; T. Palmirski, *A History of the Ancient States' political Systems. Rome*, Kraków 2011, s. 102; J. Zabłocki, A. Tarwacka, *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2011, s. 79–80.

⁴ Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*³, t. II.1, Graz 1969, s. 75 (dalej: *Staatsrecht...*); A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire de mots*, Paris 1939, s.v. *praetor*, s. 529; A. Walde, J. B. Hoffman, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, t. II, Heidelberg 1954, s.v. *praetor*, s. 357; Ch. Lécrivain, s.v. *praetor*, DS 1907, t. 4.1, s. 628; G. Wesenberg, s.v. *praetor*, RE 1954, t. 22.2, szp. 1582; H. Volkmann, s.v. *praetor*, KIP 4 (1972), szp. 1114; W. Kunkel, *Linee di storia giuridica romana*, trad. di T. e B. Spangnolo Vigorita, Napoli 1973, s. 23; A. Burdese, s.v. *magistrato (diritto romano)*, ED 1975, t. 25, s. 189; A. F. De Bujan y Fernandez, op. cit., s. 95; W. Kunkel, M. Schermer, *Römische Rechtsgeschichte*¹³, Köln–Weimar–Wien 2001, s. 20; G. Crifò, *Lezioni di storia del diritto romano*⁴, Bologna 2005, s. 80; V. Arangio-Riuz, *Storia del diritto romano*⁷, Napoli 2006, s. 30; A. Viñas, *Institutiones políticas y sociales de Roma: monarquía y república*, Madrid 2007, s. 154; T. Giaro, *Historia*

wskazywać na militarne aspekty związane z pełnieniem tego urzędu. Warto zatem w tym kontekście przytoczyć fragment z *De verborum significatione* Festusa:

Fest., s.v. porta praetoria 249L: *in castris appellantur, qua exercitus in proelium educitur, quia initio praetoris erant, qui nunc consules, et hi bella administrabant, quorum tabernaculum quoque dicebatur praetorium.*

Cytowane źródło wskazuje, że brama, przez którą rzymscy żołnierze udawali się w kierunku pola bitwy, nazywała się *porta praetoria*. Ponadto Festus wykazał, że stanowisko głównodowodzącego armią określano terminem *praetorium*⁵. Wyraźnie więc widać, że początkowo termin *praetor* ściśle wiązał się z wykonywaną funkcją militarną. Co więcej, oznaczał on najwyższego rangą urzędnika w republikańskim Rzymie i wcale ta nazwa nie pokrywała się z późniejszym pojmowaniem przez Rzymian słowa *praetor*⁶. W źródłach można spotkać także informacje, które wskazują, że w okresie wczesnej republiki termin *praetor* był powiązany z urzędem konsula:

Liv., 3, 55, 11–12: *Fuere qui interpretarentur eadem hac Horatia lege consulis quoque et praetoribus, quia eisdem auspiciis quibus consules crearentur, cautum esse: iudicem enim consulem appellari. Quae refellitur interpretatio, quod iis temporibus nondum consulem iudicem sed praetorem appellari mos fuerit.*

Annalista wskazał, że niektórzy przypisywali konsulowi oraz pretorowi możliwość skorzystania, na podstawie *lex Valeria*⁷, z nietykalności (*sacrosanctitas*)⁸ przysługującej trybunom plebejskim. Poza tym wyjaśnił, że określa się konsułów mianem sędziów (*iudicem enim consulem appellari*), by następnie stwierdzić, że w tamtym okresie (*iis temporibus*) termin sędziego (*iudex*) był zwyczajowo przypisywany pretorowi. Pomijając już fakt, że trudno jest wyjaśnić, co Liwiusz chciał przekazać, pisząc *iis temporibus*, niezwykle interesującą informacją w jego relacji jest odniesienie do pretora. Można by przyjąć, że historyk nie zachował chronologii, wspominając o pretorze (brak uchwalenia *leges Liciniae Sextiae*). Argument ten traci sporo na wartości, gdy weźmie się pod uwagę ustawę XII tablic (*lex duodecim tabularum*), wśród jej przepisów można

i tradycja prawa rzymskiego, [w:] W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009, s. 41; F. Costabile, *Storia del diritto pubblico romano*², Reggio Calabria 2011, s. 117 i nast.

⁵ Por. R. Stewart, *Public Office in Early Rome*, Ann Arbor 1998, s. 114. Zob. także Th. Mommsen, *Staatsrecht...*, s. 75 i nast.; G. Wesenberg, s.v. *praetor*, szp. 1582–1590; W. Kierdorf, s.v. *praetor*, DNP 2001, t. 10, szp. 260; idem, s.v. *praetor*, BNP 2007, t. 11, szp. 771.

⁶ R. Stewart, op. cit., s. 114.

⁷ Zapewne miał tu annalista na myśli jedną z *leges Valeriae Horatiae* – tj. *lex Valeria Horatia de tribunica potestate* z 449 r. p.n.e. – por. G. Rotondi, op. cit., s. 204–205. Zob. G. Longo, s.v. *lex Valeria Horatia de tribunica potestate*, NNDI 1961, t. 9, s. 824; D. Flach, op. cit., s. 218–220.

⁸ Zob. Liv., 3, 55, 8–10.

bowiem kilkakrotnie⁹ znaleźć informację odnoszącą się do pretora. Wracając do tekstu Liwiusza, nie sposób nie zwrócić uwagi na to, że określił on pretora mianem sędziego (*iudicem sed praetorem appellari*). Trudno jest wyjaśnić, czy to określenie pretora było wynikiem błędnego pojmowania przez Liwiusza roli pretora, czy też może wręcz przeciwnie – było rezultatem istnienia kompetencji sędowniczej już w okresie wczesnej republiki rzymskiej.

Przy analizie i interpretacji terminu *praetor* nie można nie wspomnieć o niezwykle ciekawym fragmencie z *De verboum significatu* Festusa:

Fest., s.v. maximum praetorem 152L: *dici putant ali eum, qui maximi imperi sit; ali qui[a] aetatis maximae. Pro collegio quidem augurum decretum est, quod in Salutis augurio praetores maiores et minores appellantur, non ad aetatem, sed ad vim imperii pertinere.*

Gramatyk przedstawił dwojake pojmowanie frazy *maximum praetorem*. Jedna z możliwych interpretacji wskazuje, że dzierżyciel największego *imperium* (*imperium maximum*) jest określany jako *praetor maximus*. Drugi wariant uzależnia rozumienie frazy *maximum praetorem* od kryterium wieku (*ali qui[a] aetatis maximae*). Jednak dla Festusa najistotniejsze znaczenie ma powiązanie tej frazy z kolegium augurów i wskazanie, że zgodnie z *augurium salutis* pretorzy są więksi (*praetores maiores*) oraz mniejsi (*praetores minores*)¹⁰ nie w odniesieniu do wieku, lecz zakresu przyznanego im *imperium*. Abstrahując od kwestii braku przekonującego wyjaśnienia ewolucji *imperium* w kierunku *imperium maius* oraz *imperium minus*¹¹, niezwykle interesujące jest samo odnotowanie tej frazy przez Festusa. Jej interpretację należy powiązać z poniższym fragmentem z *ab Urbe condita*:

Liv., 7, 3, 4–8: 4: *Ea religione adductus senatus dictatorem clavi figendi causa dici iussit; dictus L. Manlius Imperiosus L. Pinarium magistrum equitum dixit. 5: Lex vetusta est, priscis litteris verbisque scripta, ut qui praetor maximus sit idibus Septembribus clavum pangat; fixa fuit dextro lateri aedis Iovis optimi maximi, ex qua parte Minervae templum est. 6: Eum clavum, quia rarae per*

⁹ Por. Tab. 3, 5; Tab. 8, 9; Tab. 8, 14; Tab. 12, 2b; Tab. 12, 3: SI VINDICIAM FALSAM TULIT, SI VELIT IS . . . TOR ARBITROS TRIS DATO, EORUM ARBITRIO . . . FRUCTUS DUPLIONE DAMNUM DECIDITO – tekst ustawy XII tablic podają [za:] M. i J. Zablóccy, *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*, Warszawa 2003. Choć zrekonstruowany tekst ma kilka luk, to nie ma przeszkód, aby przyjąć, że brakujące litery przed sylabą ... TOR, mogą układać się w wyraz *praetor*. Por. także Fest., s.v. *vindiciae* 516L. Warto jest wskazać, że po edycji ustawy XII tablic dokonanej przez zespół kierowany przez M. H. Crawforda (w *Roman Statutes*, t. II, London 1996, s. 719) Tab. 12, 3 brzmi zdecydowanie inaczej: Si uindiciam falsam tulit, s<t>litis arbitros tris dato, eorum arbitrio duplione damnum decidito.

¹⁰ Poprzez frazę *praetor maior* należy rozumieć konsula, natomiast *praetor minor* był to „klasyczny” pretor – por. J. Linderski, *Augural law*, [w:] ANRW, 1986, t. II 16.3, s. 2177–2180.

¹¹ T. Corey Brennan, *The Pretorship in the Roman Republic*, t. 1, Oxford 2000, s. 34; por. ibidem, s. 29–30.

ea tempora litterae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt eoque Minervae templo dicatam legem quia numerus Minervae inventum sit.– 7: *Volsiniis quoque clavos indices numeri annorum fixos in templo Nortiae, Etruscae deae, comparere diligens talium monumentorum auctor Cincius adfirmat.*– 8: *M. Horatius consul ea lege templum Iovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos; a consulibus postea ad dictatores, quia maius imperium erat, sollemne clavi figendi translatum est.*

Relacja Liwiusza wyjaśnia, że senat, w związku z licznymi klęskami żywiołowymi¹², nakazał mianowanie dyktatora (w osobie Lucjusza Maniliusa Imeriosusa, *magister aequitum* został zaś Lucjusz Pianrius), aby ten wbił gwóźdź (*clavi figendi causa*). Tę zagadkową, jak się początkowo wydaje, kwestię Liwiusz dalej starał się rzeczowo wyjaśnić. Następnie historyk przedstawił istnienie jakiejś danej ustawy (*lex vetusta*), na mocy której ten, *qui praetor maximus sit*, wbijał gwóźdź w idy wrześnieowe (tj. 13 września) na prawej stronie świątyni Jowisza najlepszego i największego (*Iovis optimi maximi*), w miejscu, gdzie znajdowała się *templum Minervae*. Liwiusz niestety nie jest konsekwentny w swojej relacji, w dalszej części wyjaśnił bowiem, że wbity gwóźdź miał być wyznacznikiem liczby lat (zapewne piastowania urzędu), gdyż pismo było mało znane (*quia rarer per ea tempora litterae errant*). Informacja ta wyraźnie kontrastuje z wcześniej podaną (tj. dla celów sakralnych) przyczyną wbijania gwoździa.

Warto jest podkreślić, że w powyższej relacji Liwiusz „wyjawił” źródło zaczerpnięcia tej informacji. Nie tylko wskazał, że podobną praktykę z wbijaniem gwoździa stosowali Etruskowie, do celów chronologicznych, ale przede wszystkim wyjaśnił, że tę wiadomość zaczerpnął od Cinciusa¹³.

Najważniejszą kwestią w przekazie Liwiusza jest pojawiająca się, podobnie jak w cytowanym powyżej fragmencie Festusa, informacja o *praetor maximus*¹⁴.

¹² Szerzej w tej kwestii pisał Liwiusz na początku fragmentu Liv. 7, 3, 1–3.

¹³ Chodziło prawdopodobnie o Lucjusza Cinciusa Alimentusa (*L. Cincius Alimentus*). Historiografia rzymska wspomina o dwóch Rzymianach tak określanych – *Lucius Cincius Alimentus* (pretor w 210 r. p.n.e.; podczas II wojny punickiej dostał się do niewoli; przypisuje się mu autorstwo dzieła napisanego po grecku, gdzie przedstawił historię Rzymu od początku Miasta – zob. Th. Mommsen, *Die römische Chronologie bis auf Caesar*, Berlin 1859, s. 315–319; G. Biagio Conte, *Latin Literature: A History*, tłum. J. Solodow, Baltimore 1994, s. 69; I. Lewandowski, *Historiografia rzymska*, Poznań 2007, s. 36) oraz *Cincius Alimentus* (*Cincius Alimentus* żył prawdopodobnie w czasach Augusta i zwykle jest określany jako *Cincius* – zob. G. Biagio Conte, op. cit., s. 70). Można również spotkać się z twierdzeniem, że obie te postaci to w rzeczywistości jedna persona – tj. *Cincius* – zob. J. G. F. Powell, *Dialogues and Treatises*, [w:] *A Companion to Latin Literature*, ed. S. Harrison, Malden–Oxford–Carlton 2005, s. 229. Por. także T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 21.

¹⁴ Szczegółowe rozważania odnośnie do frazy *praetor maximus* przedstawili: G. Wesenberg, *Praetor maximus*, ZSS 1947, nr 65, s. 319–326; A. Momigliano, *Praetor maximus e quaestioni affiti*, [w:] *Studi in onore G. Grosso*, Torino 1968, s. 161–175; A. Magdelain, *Praetor maximus et comitatus maximus*, „Iura” 1969, nr 20, s. 257–286. Por. także G. Grosso, *Lezioni di storia del diritto romano*³, Torino 1955, s. 65 i nast.

Należy zatem rozstrzygnąć, jak interpretować tę frazę. Wśród wielu hipotez¹⁵, jakie w tej materii starali się przedstawić romaniści, warto przypomnieć zdanie Th. Mommsena¹⁶, który uważał, że każda magistratura mająca *imperium* (tj. dyktator, konsul czy *interrex*) była określana terminem *praetor maximus*. Natomiast najbardziej radykalne stanowisko wyraził A. Heuß¹⁷, stwierdzając, że *praetor maximus* nigdy nie istniał, a ta fraza była wymysłem antykwarysty Cinciusa. Trudno jest rozstrzygnąć, która z licznych hipotez jest najtrafniejsza. Wydaje się, że próbę rozwiązania tej kwestii należy także powiązać ze wzmiankowaną przez Liwiusza *lex vetusta*. Historyk wyraźnie przedstawił dwie sfery związane z wbijaniem gwoźdźcia w prawą ścianę świątyni Jowisza. Jedna z nich odnosiła się ściśle do sfery sakralnej czy ściśle ekspiacyjnej (zażegnanie klęsk żywiołowych będących pochodną obrazy bóstw), druga zaś do sfery chronologicznej¹⁸. Należy raczej skłonić się ku temu drugiemu wyjaśnieniu rytualnego wbijania gwoźdźcia, skoro sam historyk podkreślił, że do tego celu jest on używany przez Etrusków¹⁹. Z drugiej jednak strony, gdyby przyjąć, że gwoździec, który dyktator wbijał w prawą stronę świątyni Jowisza, miałby odzwierciedlać jakąś chronologię, to musiałyby to oznaczać roczne piastowanie tego urzędu. W źródłach z kolei brak jest jakichkolwiek poszlak pozwalających na potwierdzenie tego argumentu. Jest raczej mało prawdopodobne, aby Rzymianie „zapomnieli” wspomnieć o ewolucji w tej kwestii²⁰. Poza tym niezwykle zagadkowo brzmi dalsza informacja Liwiusza (Liv. 7, 3, 8), w myśl której zwyczaj wbijania gwoźdźcia przeszedł od konsulów w ręce dyktatorów, gdyż dzierżą oni wyższą władzę (*imperium maius*) – *a consulibus postea ad dictatores, quia maius imperium erat, sollemne clavi figendi translatum est*. Wygląda więc na to, że zgodnie ze świadectwem historyka, frazę *praetor maximus* należy wiązać z urzędem konsula²¹. Dlaczego zatem Liwiusz użył, poruszając kwestię *lex vetusta*²², opisowej frazy *qui praetor maximus sit*, zamiast jednoznacznie wskazać, jakiego urzędnika miał na myśli? Aby mówić o jakimś urzędzie, że ma atrybut *maximus* (najwyższy), powinien istnieć inny urząd, będący

¹⁵ Syntetyczny przegląd hipotez przedstawił T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 22.

¹⁶ Th. Mommsen, *Staatsrecht...*, s. 78. Por. idem, *Die römische Chronologie...*, s. 178.

¹⁷ Zob. A. Heuß, *Gedanken und Vermutungen zur frühen römischen Regierungsgewalt*, Göttingen 1983, s. 76–80.

¹⁸ Por. F. M. de Martino, *Intorno all'origine della repubblica romana e delle magistrature*, [w:] ANRW I.1, Berlin–New York 1972, s. 238; idem, *Storia della costituzione romana*², t. 1, Napoli 1972, s. 249.

¹⁹ F. M. de Martino, *Intorno all'origine...*, s. 238.

²⁰ Zob. A. Momigliano, op. cit., s. 172; por. F. M. de Martino, *Intorno all'origine...*, s. 238.

²¹ Por. spostrzeżenia w tej kwestii dokonane przez A. Magdelain, op. cit., s. 269 i nast.

²² Trzeba także odnotować, że na podstawie tej ustawy, czy też przepisu (*ea lege*), tj. *lex vetusta* została ufundowana przez konsula Marka Horatiusa świątynia Jowisza na Kapitolu. Zob. trafne spostrzeżenia w tej kwestii A. Momigliano (op. cit., s. 162, 166, 173). Por. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 23.

w relacji do niego niższym (*minor*). Czy zatem należy przyjąć, że opisywany przez Liwiusza fragment daje podstawę do wysnucia tezy o istnieniu kolegium trzech urzędników, wśród których najwyższy byłby określany mianem *praetor maximus*, a pozostali pozostawaliby względem siebie w relacji *maior/minor*? Nieodzwonnie z tą kwestią wiąże się kolejna wątpliwość – kto miałby wchodzić w skład tego kolegium urzędników? Odnosząc się do aspektu chronologicznego²³, należy chyba odrzucić tezę, w myśl której kolegium trzech urzędników składałoby się z obu konsulów oraz pretora, który byłby ich *collega minor*²⁴. Słabym punktem tego poglądu jest przede wszystkim ustalenie, który z konsulów miałby być określany frazą *praetor maximus*, wszak obaj mieli tożsame kompetencje. Argument, jaki może przemawiać na korzyść tej tezy, znajduje się u Festusa:

Fest., s.v. *maiores consules* 154L²⁵: *L. Caesar putat dici vel eum, penes quem fasces sint, vel eum qui prior factis sit. Praetorem autem maiorem Urbanum: minores ceteros.*

Wygłąda więc na to, że frazę *maior consul* można przypisać do konsula, który był dzierżycielem *fasces* (*penes quem fasces sint*) albo został wybrany pierwszym (*qui prior factis sit*) – podczas elekcji na ten urząd. Wyjaśnienie dokonane przez Festusa niewiele wnosi do utrzymania w mocy kwestionowanej tezy, zaprezentowane bowiem opisowe tłumaczenie frazy, kim jest *maior consul*, odnosi się do jednej i tej samej osoby, a nie dwóch odmiennych konsulów²⁶. Trudno byłoby zatem przyjąć, który z konsulów miałby być tytułowany *maior consul*. Jest to wystarczający argument, aby nie przychylić się do tezy, iż *praetor maximus* byłby frazą używaną do tytułowania konsula względem dwóch pretorów.

Zatem czy jest możliwa poprawna interpretacja zagadkowej frazy pojawiającej się u Liwiusza i Festusa – tj. *praetor maximus*? Należy zgodzić się z poglądem F. M. de Martino²⁷, że oznacza ona najwyższego (w danym momencie dziejowym) dowódcę wojskowego względem innych i nie jest to żadna nowa, oficjalna tytulatura magistratury rzymskiej. Jednakże odnosząc tę tezę do zacytowanego powyżej fragmentu Liwiusza, bardzo trudno jest wskazać na źródłowe pochodzenie tego twierdzenia. Stąd też należy przy-

²³ Należy jednak pamiętać, że różnica semantyczna między terminem *praetor* oraz *consul* datuje się na okres I w. p.n.e. – zob. R. Stewart, op. cit., s. 112–113.

²⁴ Przegląd poglądów w tej kwestii przedstawił T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 23–24. Por. także U. Brasiello, *Pretore «gaiano» e pretore «imperiale»*, [w:] *Atti del congresso internazionale di diritto Romano e di storia del diritto, Verona 27–28–29–IX–1948*, red. G. Moschetti, t. 2, Milano 1953, s. 153; A. Berg, op. cit., s. 62–63.

²⁵ Por. Fest, s.v. *maior consul* 155L.

²⁶ T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 262, przyp. 74.

²⁷ Por. F. M. de Martino, *Storia...*, t. 1, s. 247; zob. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 22.

jąć, że uzupełnieniem spostrzeżenia F. M. de Martino może być zdanie T. Coreya Brennana²⁸, który zauważał, że wspomniana przez Liwiusza *lex vetusta* w 363 r. p.n.e., odnosząca się do wbijania gwoźdźcia w ścianę świątyni Jowisza, dotyczyła hierarchii między urzędnikami, kiedy łącznie urzędowali dyktator oraz dwóch konsuli. Nie chodziło zatem o kolegium urzędników (dyktator oraz dwaj konsulowie), a prawdopodobnie o ustalenie wzajemnego zakresu kompetencji w sytuacji, gdy urzędował dyktator, a podległymi pod jego rozkazy byli konsulowie. Wydaje się, że raczej tak należy interpretować zacytowany fragment Liwiusza, z pojawiającymi się frazami *lex vetusta* oraz *qui praetor maximus sit*²⁹. Trzeba przy tym pamiętać, że jest to jedna z wielu możliwych interpretacji³⁰ tej zagadkowej frazy i zaprezentowana jest wyłącznie jedną z możliwych.

Dotychczasowe rozważania prowadzą do wniosku, że pojawiający się w zachowanych źródłach termin *praetor* wcale nie musiał nominalnie oznaczać jednego urzędnika magistratury rzymskiej. Był on synonimem innych urzędników, nie wyłączając dyktatora. Trudno jest wskazać, czy w konkretnym momencie dziejowym³¹ Rzymianie zdecydowali się na stosowanie terminu *praetor* na określenie tylko jednej, konkretnej magistratury rzymskiej. Wydaje się raczej, że zabrakło dbałości i precyzji przy używaniu tego terminu przez starożytnych, choć bliższe prawdzie jest przyjęcie, że tak szerokie pojmowanie terminu *praetor* miało swoje historyczne uzasadnienie, nawiązujące do zwyczaju oraz tradycji.

²⁸ T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 22–23.

²⁹ Warto tu przytoczyć pogląd T. Coreya Brennana (ibidem, s. 42): „[...] I would suggest (following Mommsen) that the purpose of the formula «*qui praetor maximus sit*,» to be translated as «*whatever senior magistrate be greatest*,» was to ensure that the man who actually held the *fasces* in the city on the 13 September should drive the traditional nail, thus making provision for the possibility of a dictator [...]”. Por. R. Stewart, op. cit., s. 115.

³⁰ Można, cytując F. M. de Martino (op. cit., t. 1, s. 248), określić podejście do tego problemu: „[...] *Maximus* è infatti il magister populi rispetto a consoli e pretori, *maximus* è il console rispetto a più pretori, *maximus* può essere stato un magistrato cui attribuiva l’*imperium* maggiore rispetto ad altri magistrati subordinati. L’intuizione di vari storici che *maximus* presupponga una pluralità di magistrati è giusta [...]”.

³¹ Nawet u schyłku w II w. p.n.e., kiedy urzędowali *praetor urbanus* oraz *praetor peregrinus*, kolegium feclajów wysłane w celu negocjacji pokoju z Kartaginą dowodzącego armią rzymską określiło terminem *praetor* – zob. Liv., 30, 43, 9; T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 263, przyp. 83. Warto też wspomnieć, że w cytowanym już wyżej fragmencie Festusa (Fest., s.v. *maximum praetorem* 152L) można było znaleźć odniesienia terminu *praetor* do urzędu pretora (tytułowanego jako *praetor minor*) oraz konsula (określanego jako *praetor maior*). Istotne wydaje się to, że szerokie zastosowanie terminu *praetor* do określania magistratur rzymskich pojawia się przy kwestiach sakralnych – jak to jest w przypadku fragmentu Festusa oraz podobne w cytowanym fragmencie Liwiusza. Może to zatem prowadzić do wniosku, że na gruncie sfery sakralnej mogło dojść do sytuacji, gdy użyty termin *praetor* oznaczał konkretnego reprezentanta magistratury rzymskiej bądź też odzwierciedlał szersze znaczenie semantyczne tego słowa.

Wracając do etymologicznego pochodzenia terminu *praetor*, nie można pominąć poniższego fragmentu źródłowego:

Varro, *Ling.*, 5, 80, 87: [...] *Praetor dictus qui praeiret iure et exercitu* [...].

W niezwykle lapidarny sposób Warron³² starał się wyjaśnić znaczenie słowa *praetor*. Jego spostrzeżenia doprowadziły do wniosku, że pretor to ten, który idzie naprzód czy też kroczy pierwszy w sensie prawa (zapewne w aspekcie jego stosowania i tworzenia) oraz militarnym. Trzeba jednak pamiętać o tym, aby do etymologicznych wy tłumaczeń Warrona podchodzić z dużą rezerwą. Wynika to przede wszystkim z tego, że jego wyjaśnienia są przepojone elementami fantastyki oraz pierwiastkami stoicyzmu³³, co ma znaczenie przy czytaniu dzieła *De lingua Latina*. Nie można jednak wykluczyć, że Warron miał rację, próbując powiązać z terminem *praetor* funkcję militarną. Aby ostatecznie opowiedzieć się, czy w istocie obie kompetencje, o jakich wspomniał Warron, można przypisać urzędowi pretora już w momencie jego powstania, należy poddać analizie dalsze źródła.

Punkt wyjścia będą stanowiły przekazy źródłowe³⁴, odnoszące się do genezy powołania urzędu pretora:

Liv. 6, 35, 5: [...] *tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent consulumque utique alter ex plebe crearetur* [...].

Cytowany fragment Liwiusza dotyczy jednej z trzech (dokładnie trzeciej) *leges Liciniae Sextiae*³⁵, uchwalonych w 367 r. p.n.e. – *lex Licinia Sextia de consule plebeo*, której zasadnicza norma nakazywała zaniechanie wybierania trybunów wojskowych z władzą konsularną (*tribuni militum consulari potestate*)³⁶, a także dopuszczała plebejuszy do piastowania konsulatu, do tej pory zarezerwowanego wyłącznie patrycjuszom. Warto podkreślić, że cytowany fragment nie

³² Podstawowe informacje o tej postaci przedstawił G. Biagio Conte, op. cit., s. 210–220.

³³ Ibidem, s. 215. Por. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 254, przyp. 96.

³⁴ Pozostałe źródła zestawili D. Flach, op. cit., s. 294–295.

³⁵ Trudno jest jednoznacznie rozstrzygnąć, czy trzy *leges Liciniae Sextiae* wiązały się z działalnością obu trybunów plebejskich, czy też dołączenie trzeciej *lex Licinia Sextia de consule plebeo* miało na celu umocnić opisywaną przez Liwiusza walkę stanów – zob. G. Forsythe, *A Critical History of the early Rome. From the Prehistory to the First Punic War*, Berkeley–Los Angeles–London 2005, s. 266, tam także inne hipotezy tego badacza.

³⁶ Trzeba podkreślić, że urząd trybuna wojskowego z władzą konsularną nie cieszył się początkowo wśród plebejuszy dużym zainteresowaniem z uwagi na to, że większość elekcji wygrywali patrycjusze. Idea tego urzędu sprowadzała się do dopuszczenia biedniejszej warstwy do sprawowania władzy, skoro konsulat był zarezerwowany patrycjuszom. Rywalizacja o ten urząd stanowiła też tło do uchwalenia w 432 r. p.n.e. *lex de ambitu*. Zob. także P. Kołodko, *Ambitus w ustawodawstwie rzymskim V–IV w. p.n.e.*, [w:] *Spółczesność a władza: ustrój, prawo, idee*, red. J. Przygodzki, M. J. Ptak, Wrocław 2010, s. 133 z dalszą literaturą; idem, *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych. Od ustawy XII tablic do dyktatury Sulli*, Białystok 2012, s. 69. Szerzej o tym urzędzie pisał ostatnio T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 49–53.

zawiera żadnych odniesień do urzędu pretora. Stąd też pojawiły się wśród badaczy³⁷ głosy, że genezy pretury nie powinno łączyć się z uchwalonymi *leges Liciniae Sextiae*. Nie ma jednak żadnych przeszkód, które uniemożliwiają łączenie powstania pretury ze wskazanym ustawodawstwem, dlatego nie należy podzielać tego stanowiska³⁸.

Bezpośrednie nawiązanie do urzędu pretora można znaleźć w poniższym fragmencie *ab Urbe condita*³⁹:

Liv. 6, 42, 11: [...] *concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio, a plebe nobilitati de praetore uno qui ius in urbe diceret ex patribus creando [...]*.

Tradycyjnie przyjmuje się w nauce, że powołanie pretury było echem rywalizacji plebejuszy z patrycjuszami związanej z tzw. walką stanów o piastowanie władzy w republikańskim Rzymie⁴⁰. Zgodnie z przekazem⁴¹ Liwiusza patrycjusze zawarli swoistego rodzaju kompromis z plebejuszami, ponieważ ustępując w kwestii wyboru plebejusza na stanowisko konsula, w zamian otrzymali nowy urząd – pretora (*praetor urbanus*), który miał administrować prawem w mieście (*qui ius in urbe diceret*).

Zanim zostanie poddana analizie wskazana przez Liwiusza kompetencja pretora (*qui ius in urbe diceret*), warto zastanowić się, dlaczego w początkowym okresie⁴² pretura była piastowana wyłącznie przez patrycjuszy. Zdaniem Th. Mommsena⁴³ wraz z uchwaleniem *leges Liciniae Sextiae*, plebejuszom

³⁷ Zob. H. Siber, *Römisches Verfassungsrecht*, Lahr 1952, s. 28; U. von Lübtow, *Das römische Volk: Sein Staat und sein Recht*, Frankfurt am Main 1955, s. 228.

³⁸ Por. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 271, przyp. 11.

³⁹ Kontekst historyczny towarzyszący powołaniu pretora omówił T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 59.

⁴⁰ Por. P. Wilems, *Le droit public romain*, Louvain 1874, s. 258; Th. Mommsen, *Abriss des römischen Staatsrechts*, Leipzig 1972, s. 164–165; G. Wesenberg, s.v. *praetor*, szp. 1587; O. Tellegen-Couperus, *Pontiff, praetor and iurisdiction in the Roman republic*, TR 2006, nr 74, s. 33; A. Viñas, op. cit., s. 154–155; J. Ramón Robles, *Magistrados, jueces y árbitros en Roma. Competencia civil y evolución*, Madrid 2009, s. 44.

⁴¹ Warto podkreślić, że do ukazania genezy urzędu pretora może być przydatne dzieło napisane w języku greckim – *De magistratibus populi romani*, którego autorem był żyjący w Bizancjum w VI w. n.e. Ionannes Lydus. Jedynym mankamentem tej pracy jest pogmatwanie chronologii, jakiego często dopuszczał się autor – zob. M. Mass, *John Lydus and the Roman Past*, London 1992, s. 83 i nast.; T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 60–61; O. Tellegen-Couperus, op. cit., s. 34. Przykład tej nagannej praktyki można zaobserwować we fragmencie książki pierwszej (1, 38, 25–29), gdzie znajdują się informacje dotyczące genezy urzędów w Rzymie, wspominając bowiem o powołaniu pretora miejskiego (*praetor urbanus*), Lydus wyjaśnił, że Rzymianie wtedy (tj. w 367 r. p.n.e.) oczekiwali zbrojnego starcia z Aleksandrem Wielkim (sic!). Stąd też sięgając do informacji zawartych w tej pracy, należy wykazać się dużą dozą ostrożności i w miarę możliwości konfrontować zawarte tam fakty z innymi źródłami.

⁴² Pomiędzy uchwaleniem *leges Liciniae Sextiae* (367 r. p.n.e.) a wyborem pierwszego plebejusza na urząd pretora – *Q. Publius Philo* (zob. Liv. 8, 15, 9) w 336 r. p.n.e., preturę piastowali wyłącznie patrycjusze – por. T. Corey Brennan, op. cit., t. 2, s. 726. Zob. także F. M. de Martino, *Storia...*, s. 429.

⁴³ Th. Mommsen, *Staatsrecht...*, s. 204.

została otwarta droga do wszelkich urzędów, włącznie z dyktatorem. Jeżeli tak było w istocie, to zastanawiające jest, dlaczego patrycjusze piastowali włącznie ten urząd. Można by przyjąć, że sprawowanie pretury przez patrycjuszów było swoistą „rekompensatą” za utratę monopolu tej warstwy społecznej w zakresie piastowania konsulatu. Jedyną przeszkodą w zaakceptowaniu tej propozycji jest brak w zachowanym materiale źródłowym informacji pozwalających wykazać trafność tej hipotezy. Stąd też należy zgodzić się z poglądem T. Coreya Brennana⁴⁴, że skoro pretura została oddana w ręce plebejuszy kilkanaście lat później, w istocie może to stanowić, że początkowo ten urząd był zarezerwowany patrycjatowi, a ta warstwa społeczna wcale nie zdecydowała się w 367 r. p.n.e. na umożliwienie piastowania plebejuszom wszystkich wyższych urzędów. Dopiero upływ czasu i dalsza „walka” plebejuszy o równe ich traktowanie doprowadziły do pełnego dostępu do wszystkich urzędów w republikańskim Rzymie.

Warto podkreślić, że początki pretury miejskiej (*praetor urbanus*), przedstawione powyżej przez Liwiusza, na czele z jego podstawową kompetencją (*ius in urbe diceret*), korespondują z relacją jurysty okresu klasycznego:

D. 1, 2, 2, 27 (*Pomponius libro singulari enchiridii*): *Cumque consules avocarentur bellis finitimis neque esset qui in civitate ius reddere posset, factum est, ut praetor quoque crearetur, qui urbanus appellatus est, quod in urbe ius redderet.*

Pomponius także widział genezę powołania urzędu pretora w konieczności zapewnienia egzekucji prawa w mieście, podczas gdy konsulowie byli w nim nieobecni, toczyli bowiem wojny. Wyraźnie więc widać, że oba źródła kładą nacisk na kompetencję jurysdykcyjną, która legła u podstaw kreacji tego urzędu. Warto jednak zastanowić się, czy przedmiotowa kompetencja pretora była mu przypisana w połowie IV w. p.n.e.

Należy zauważyć, że w dalszych partiach *ab Urbe condita* trudno jest znaleźć informacje o tej jakże ważnej funkcji pretora miejskiego (*praetor urbanus*)⁴⁵. Choć można wskazać źródło⁴⁶ potwierdzające wykonywanie przez pretora obowiązków związanych ze sferą czysto prawną, to nie należy go traktować jako potwierdzającego przedmiotowe uprawnienie w ramach kompetencji tej magistratury. Co więcej, w dalszych, zachowanych księgach *ab Urbe condita* (tj. 21–45) próżno także poszukiwać informacji o sprawowaniu jurysdykcji przez *praetor*

⁴⁴ T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 64.

⁴⁵ Por. ibidem, s. 61–62. Gruntowne badania przeprowadzone przez tego autora wskazały, że w zachowanych partiach *ab Urbe condita*, w szczególności w księgach od 7 do 10 pretor wykonywał szereg funkcji poza jurysdykcyjną.

⁴⁶ Zob. Liv. 9, 20, 5.

*urbanus*⁴⁷. Dlaczego zatem sam annalista nie poświęcił tej, jak się wydaje, istotnej kompetencji pretora więcej miejsca w swoim dziele? Być może nie zachował się żaden przekaz źródłowy, który stanowiłby podstawę do wykorzystania go przez Liwiusza w *ab Urbe condita*, stąd też ani on, ani pozostali przedstawiciele historiografii rzymskiej nie byli w stanie podać racjonalnego argumentu co do powołania pretury w połowie IV w. p.n.e. Uzasadnienie powołania pretora, podane przez Liwiusza – tj. administrowanie prawem w mieście, wiązało się z tym, że w czasach współczesnych Liwiuszowi była to najbardziej namacalna kompetencja tego urzędnika⁴⁸. Tak więc annalista, mając trudności z odwzorowaniem uprawnień tej magistratury w okresie wcześniejszym, uznał, bazując chyba na swojej intuicji, że nie ma przeszkód, aby „wyposażyć” pretora w tę kompetencję już w momencie powstania tego urzędu.

Odnosząc się do argumentacji Pomponiusa w przedmiocie powołania nowej magistratury, nie sposób jest nie spostrzec, że nawiązuje ona do propozycji Liwiusza. Warto w tym miejscu podkreślić, że *passus* z *Enchiridion libri*⁴⁹ przekazany w *Digesta Iustiniani* mógł mieć swoje korzenie w innym, jednak wiarygodnym źródle, lecz w wyniku licznych zapożyczeń i modyfikacji, nie może być traktowany jako autonomiczne źródło wskazujące genezę pretury⁵⁰. Jest prawdopodobne, że propozycja przyznania pretorowi kompetencji w postaci wykonywania prawa w mieście (*in urbe ius redderet*) już od momentu kreacji tej magistratury, odzwierciedla – podobnie jak u Liwiusza – późniejszą praktykę związaną z tym urzędem⁵¹. Należy więc skłonić się ku wnioskowi, że kompetencja jurysdykcyjna była nieobecna wśród wielu innych, jakimi dysponował pretor miejski (*praetor urbanus*) w początkowym okresie piastowania urzędu. Zatem jako naturalne jawi się następane pytanie: kto więc odpowiadał za porządek prawny, skoro nie czynił tego pretor od chwili powołania tej magistratury? Pomocna w odpowiedzi na powyższą wątpliwość może być analiza fragmentu *Enchiridion libri*:

⁴⁷ T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 62.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Szczegółowe rozważania o dziele Pomponiusa przedstawił D. Nörr (*Pomponius oder "Zum Geschichtsverständnis der römischen Juristen"*, [w:] ANRW II.15, 1976, s. 497–604, w szczególności odnośnie do kwestii powołania pretury: s. 518–533, 563–569). Zob. także M. Bretone, *Tecniche e ideologie dei giuristi romani?*, Napoli 1982, s. 209–223. W polskiej literaturze romanistycznej warto wskazać na A. Tarwacką (*O początkach prawa i wszystkich urzędów oraz o następstwie prawników. 2 tytuł 1 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „ZP UKSW” 2003, nr 3.1, s. 197–241), która przedstawiła przekład wraz z komentarzem wybranych przez kompilatorów justyniańskich fragmentów z dzieła Pomponiusa.

⁵⁰ Por. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 60.

⁵¹ Ibidem.

D. 1, 2, 2, 6 (Pomponius libro singulari enchiridii): *Deinde ex his legibus eodem tempore fere actiones compositae sunt, quibus inter se homines disceptarent: quas actiones ne populus prout vellet institueret certas solemnesque esse voluerunt: et appellatur haec pars iuris legis actiones, id est legitimae actiones. Et ita eodem paene tempore tria haec iura nata sunt: lege duodecim tabularum ex his fluere coepit ius civile, ex isdem legis actiones compositae sunt. Omnium tamen harum et interpretandi scientia et actiones apud collegium pontificum erant, ex quibus constituebatur, quis quoquo anno praeeset privatis. Et fere populus annis prope centum hac consuetudine usus est.*

Pomponius, przechodząc dalej do omawiania genezy i rozwoju warstw prawa rzymskiego, wyjaśnił, że skargi *legis actiones* zostały ułożone na podstawie *ius civile*, którego częścią była ustawa XII tablic. Powstanie *legis actiones* miało ułatwić prowadzenie sporów między stronami. Jednakże trzeba podkreślić, że w okresie wczesnej republiki znajomość prawa była mocno ograniczona podmiotowo. Nie bez przyczyny Pomponius wskazał, że interpretacja prawa (tj. ustawy XII tablic) oraz *legis actiones* znajdowała się w rękach kolegium kapłanów⁵². Tym samym nie istniała, jeszcze w tym okresie, świecka jurysprudencja. W związku z tym to kolegium pontyfików, na czele którego stał *pontifex maximus*, było kompetentne w przedmiocie wykładni oraz stosowania prawa. Warto podkreślić, że jurysta wskazał, iż z grona kolegium wybierano kapłana, który przewodził w sporach osób prywatnych. Informacja ta jest niezwykle ciekawa, w stosunku do tego, co przedstawił Gaius w swoich *Institutiones*, odnośnie do procesu legisakcyjnego, gdzie pierwszoplanową rolę odgrywał pretor⁵³. Należy jednak pamiętać, że obaj juryści, pisząc swoje dzieła, stawiali sobie inny cel. W przypadku Gaiusa, pojawiająca się informacja o pretorze w procesie legisakcyjnym wskazuje raczej na fakt, że w taki sposób, jak opisał to jurysta, procesowano się jeszcze, okazjonalnie, w czasach mu współczesnych. Pomponius z kolei, przedstawiając rozwój prawa rzymskiego, starał się ukazać faktyczną rolę kolegium kapłanów w zakresie interpretacji i stosowania prawa. Stąd też obie relacje o procesie legisakcyjnym różnią się, lecz trudno jest przyjąć, aby Pomponius w swojej relacji starał się sztucznie kreować kompetencję jurysdykcyjną pontyfików⁵⁴. Sam czasownik *praeesse* użyty przez jurystę wskazuje, że zadaniem kolegium kapłanów było przewodzenie (przewodniczenie) podczas ustalania dopuszczalności zastosowania konkretnej *legis actio* do stanu faktycznego. Pontyfikowie zatem czynili to samo, co pretor, zgodnie z przekazem Gaiusa, zachowanym

⁵² Szerzej o jurysprudencji pontyfików zob. F. Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte*, t. 1, München 1988, s. 310–342.

⁵³ Zob. G. 4, 16; 4, 17a; O. Tellegen-Couperus, op. cit., s. 39.

⁵⁴ Por. O. Tellegen-Couperus, op. cit., s. 39–40. Zob. R. Stewart, op. cit., s. 128–129.

w *Institutiones*⁵⁵. Tym samym fraza *praeeset privatis* dowodzi istnienia po stronie kolegium kapłańskiego uprawnienia pozwalającego na doradzanie osobom prywatnym przy rozstrzyganiu ich sporów⁵⁶. W rzeczywistości więc działalność pontyfików torowała drogę do wykształcenia się, w toku rozwoju prawa rzymskiego, kompetencji przyznanej pretorom – tj. *iurisdictio*⁵⁷.

Należy przy tym pamiętać, że nawet powołanie pretury, jako odrębnej magistratury w połowie IV w. p.n.e., nie wpłynęło znacząco na ograniczenie roli jurysprudencji kapłanów⁵⁸, którzy w dalszym ciągu kontrolowali pretorów i m.in. ustalali dni, w których należało dokonywać czynności prawnych (*dies fasti*)⁵⁹. Pewną niezależność w tej materii otrzymali pretorzy dopiero po 304 r. p.n.e., kiedy to Gneius Flavianus (*Cn. Flavianus*) opublikował kalendarz sądowy oraz formuły *legis actiones*⁶⁰. Mimo to nie można raczej stwierdzić, że po tej dacie nastąpił rozkwit prawotwórczej działalności pretorów. Większość badaczy przyjmuje, że jurysdykcja pretora, a także jego edykt, jako źródło prawa, nie rozwinęły się wcześniej niż w końcu III w. p.n.e.⁶¹ Jakże zatem miał początkowo pretor kompetencje i jaki był cel powołania tej magistratury? Pomocne w odpowiedzi na to pytanie może być powrót do wątku sygnalizowanego przez Warrona w cytowanym wyżej fragmencie, gdzie jasno wskazano, że termin *praetor* odnosił się do „kroczącego naprzód” w sensie militarnym.

⁵⁵ Zob. O. Tellegen-Couperus, op. cit., s. 40–41.

⁵⁶ H. F. Jolowicz, B. Nicholas, *A Historical Introduction to the Study of Roman Law*³, Cambridge 1972, s. 88–91; F. Wieacker, op. cit., s. 313 i nast.; O. Tellegen-Couperus, op. cit., s. 41; G. Forsythe, op. cit., s. 211–213.

⁵⁷ O. Tellegen-Couperus, op. cit., s. 41.

⁵⁸ Warto podkreślić, że ostatnie zdanie Pomponiusa (*Et fere populus annis prope centum hac consuetudine usus est*) dowodzi, że Rzymianie trzymali się praktyki interpretacji prawa i formuł *legis actiones* przez ponad sto lat. Mogłoby to wskazywać na to, że wyłącznie pomiędzy uchwaleniem *lex duodecim tabularum* oraz *leges Liciniae Sextiae* pontyfikowie mieli monopol w zakresie jurysprudencji. Taka koncepcja w logiczny sposób łączyła się z celem powołania pretury, jaki Pomponius przedstawił w *Enchiridion libri* – por. O. Tellegen-Couperus, op. cit., s. 39.

⁵⁹ R. Stewart, op. cit., s. 128–129.

⁶⁰ Cic., *Mur.* 25: *Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit et singulis diebus ediscendis fastos populo proposuerit et ab ipsis his cautis iuris consultis eorum sapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod sunt veriti ne dierum ratione pervolgata et cognita sine sua opera lege agi posset, verba quaedam composuerunt ut omnibus in rebus ipsi interessent.*; Liv., 9, 46, 5: *civile ius, repositum in penetralibus pontificum, ecolgavit fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset sciretur*; Plin., *HN* 33, 6, 17: *Frequentior autem usus anulorum non ante Cn. Flavium Anni filium deprehenditur. hic namque publicatis diebus fastis, quos populus a paucis principum cotidie petebat, tantam gratiam plebei adeptus est [...]*. Zob. H. F. Jolowicz, B. Nicholas, op. cit., s. 91; R. Stewart, op. cit., s. 129; M. C. Alexander, *Law in the Roman republic*, [w:] *A Companion to the Roman Republic*, eds. N. Rosenstein, R. Morstein-Marx, Malden–Oxford–Carlton 2006, s. 239–240.

⁶¹ R. E. Mitchell, *Patricians and Plebeians: The Origin of the Roman State*, New York–London 1990, s. 170 i nast.; T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 130 i nast.; O. Tellegen-Couperus, op. cit., s. 32, 36. Por. także R. Stewart, op. cit., s. 129.

Zachowane informacje, jakie dotyczą urzędu pretora, zaraz po jego ustanowieniu w 367 r. p.n.e., odnoszą się do aspektów wojskowych. Wymieniani przez Liwiusza pretorzy m.in. dowodzili armią rezerwową pozostawioną w Rzymie⁶², bronili wybrzeża przed zajęciem go przez wojska wroga, czy też wykazywali się działalnością wojskową podczas III wojny samnickiej⁶³. Warto jednak wskazać, że wśród kilkunastu pretorów, jakich w okresie pomiędzy 366 r. p.n.e. (a zatem zaraz po uchwaleniu *leges Liciniae Sextiae*) a schyłkiem (tj. 292 r. p.n.e.) III wojny samnickiej wymieniał Liwiusz, niewiele uwagi poświęcił szczegółowemu opisaniu ich aktywności, a można by oczekiwać większej liczby informacji, skoro w IV w. p.n.e. były jedynie trzy regularne urzędy wyposażone w *imperium*⁶⁴. Jedna⁶⁵ z hipotez głosi, że wskazane braki informacji dotyczących działalności pretora są pochodną źródeł, z jakich korzystał Liwiusz, a które nie kładły dużego nacisku na militarne aspekty pretury, gdy inny, wyższy *magistratus populi Romani* dowodził armią. Podzielenie tego poglądu może podać w wątpliwość tezę o pierwszoplanowym, militarnym aspekcie tego urzędu. Skoro zachowane partie *ab Urbe condita* przekazały niewiele informacji o dowódczych umiejętnościach pretorów, to jaką rolę miał odegrać ten urząd w początkowej fazie jego organizacji? Wydaje się, że podstawowym zadaniem pretora było prawdopodobnie organizowanie obrony samego Rzymu⁶⁶, w razie zagrożenia militarnego ze strony wrogów. Samo dowodzenie w polu w dalszym ciągu było raczej kompetencją konsulów, choć trzeba wskazać, że w przypadku ich śmierci (bądź popadnięcia w niewolę) powoływano dyktatora *rei gerundae causa*, co było praktyką dość powszechną w połowie IV w. p.n.e.⁶⁷ Przyjmując ten punkt widzenia za trafny, jasne wydaje się, dlaczego tak niewiele faktów dotyczących wojskowych konotacji pretury zachowało się w *ab Urbe condita*.

⁶² Pretor P. Valerius Publicola w 350 r. p.n.e., wywodzący się z patrycjuszów; pretor L. Pinarius (patrycjusz) w 349 r. p.n.e.; Ap. Claudius (patrycjusz) w 295 r. p.n.e. – zob. T. Corey Brennan, op. cit., t. 2, s. 725.

⁶³ Szersze zestawienie militarnej aktywności pretora (wraz ze wskazaniem źródłowym) przedstawiła R. Stewart, op. cit., s. 117–119. Zob. także T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 70–71.

⁶⁴ Zob. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 71.

⁶⁵ Pozostałe próby wyjaśnienia tego fenomenu – ibidem, s. 71–72.

⁶⁶ Liv. 10, 21, 3–6. Prekursorem tego stanowiska był U. Coli (*Tribù e centurie dell'antica repubblica romana*, „SDHI” 1955, nr 21, s. 181 i nast. (w szczególności s. 208–209)), a podstawę źródłową do swej koncepcji upatrywał przede wszystkim u Liwiusza – Liv. 6, 6, 14 oraz Liv. 6, 9, 5. Teorię tego romanisty podzielił m.in. T. Corey Brennan (op. cit., t. 1, s. 30–31, 72) oraz O. Tellegen-Couperus (op. cit., s. 35). Warto jednak wskazać, że obrona miasta nie była nowatorskim uprawnieniem, jakie miała wykonywać ta magistratura. Już bowiem w okresie królestwa powoływano prefekta (*praefectus*), którego zadaniem było czuwanie nad bezpieczeństwem miasta pod nieobecność króla – zob. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 34–36.

⁶⁷ Ibidem. Por. F. M. de Martino, *Storia...*, t. 1, s. 431.

W świetle poczynionych rozważań wyłania się jednolita koncepcja pretury miejskiej – urzędu, który w początkowym okresie kształtowania się był silnie skorelowany z aspektami wojskowymi⁶⁸. Warto w tym kontekście przyjrzeć się, czy powołanie około połowy III w. p.n.e. pretora dla peregrynów (*praetor peregrinus*) również można wiązać ze sprawami militarnymi.

Trzeba podkreślić, że do ukazania genezy urzędu pretora dla peregrynów można wykorzystać poniższe źródła⁶⁹, lecz żadne z nich nie jest zadowalające⁷⁰:

Liv., per. 19: *Duo praetores tunc primum creati sunt.*

D. 1, 2, 2, 28 (Pomponius libro singulari enchiridii): *Post aliquot deinde annos non sufficiente eo praetore, quod multa turba etiam peregrinorum in civitatem veniret, creatus est et alius praetor, qui peregrinus appellatus est ab eo, quod plerumque inter peregrinos ius dicebat.*

Nawet próba ukazania kontekstu⁷¹, w jakim pojawia się informacja o kreacji kolejnego pretora, niewiele wnosi do ustalenia przyczyny jego powołania. Krótka relacja zachowana w *periochae*, stwierdzająca, że po raz pierwszy dokonano wyboru dwóch pretorów⁷², jest zbyt enigmatyczna, aby na jej podstawie starać się wyjaśnić przyczynę elekcji drugiego pretora. Jedynym pozytywnym aspektem tego przekazu jest możliwość przyjęcia, że pierwszy pretor dla peregrynów został powołany przed 242 r. p.n.e.⁷³

Zdaniem Pomponiusa genezę powołania drugiego pretora należało wiązać z napływem dużej ilości cudzoziemców (*peregrini*), co prawdopodobnie wpły-

⁶⁸ Por. F. M. de Martino, *Storia...*, t. 1, s. 427–428.

⁶⁹ Nie należy zapominać o dziele Lydusa (*De magistratibus populi Romani*), gdzie we fragmencie 1, 38, 45 przedstawił swój punkt widzenia w przedmiocie utworzenia pretora dla peregrynów. Wypada jednak wspomnieć, że wiarygodność przekazów jest mocno wątpliwa, z uwagi na liczne potknięcia chronologiczne. W kwestii zależności między tym fragmentem Lyd., *de mag.* 1, 38, 45 a relacją Liwiusza – zob. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 86.

⁷⁰ Ibidem, s. 85. Por. F. Serrao, *La «iurisdictio» del pretore peregrino*, Milano 1954, s. 7.

⁷¹ Bezpośrednią informacją, jaka poprzedza tę o powołaniu kolejnego pretora, jest problematyka ukarania grzywną Klaudii (*Claudia*) – siostry konsula w 249 r. p.n.e. Publiusa Claudiusa Pulchera – zob. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 85. Jednak ta informacja jest nieprzydatna w przypadku rozważań dotyczących genezy pretora dla peregrynów.

⁷² Warto nadmienić, że cytowane źródła nie podają żadnej podstawy prawnej pozwalającej na elekcję drugiego pretora. Nie ma jednak podstaw, aby kwestionować ustalenia dokonane przez G. Rondiego (op. cit., s. 245), że podstawę do elekcji drugiego pretora dawała uchwalona w 242 r. p.n.e. *lex de praetoribus duobus creandis* – zob. także J. Zabłocki, A. Tarwacka, op. cit., s. 80.

⁷³ Por. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 85–86. Można nadmienić, że zwyczajową datą kreacji tego urzędu jest właśnie 242 r. p.n.e. – zob. P. Wilems, op. cit., s. 261; G. Wesenberg, s.v. *praetor*, szp. 1592; A. Burdese, *Manuale di diritto pubblico romano*, Torino 1966, s. 71; A. Guarino, *Storia del diritto romano*⁸, Napoli 1990, s. 222; A. Viñas, op. cit., s. 156; J. Ramón Robles, op. cit., s. 44; A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa 2010, s. 25; J. Zabłocki, A. Tarwacka, op. cit., s. 80. Warto wspomnieć, że J. Szczerbowski (*Prawo wyborcze*, [w:] *Rzymskie prawo publiczne. Wybrane zagadnienia*, red. A. Jurewicz, R. Sajkowski, B. Sitek, J. Szczerbowski, A. Świętoń, Olsztyn 2011, s. 149) pominął milczeniem pretora dla peregrynów podczas omawiania urzędu pretora ogólnie.

nęło na zwiększenie obowiązków pretora miejskiego (*praetor urbanus*). Zadaniem nowego urzędnika było rozstrzyganie sporów między cudzoziemcami – *quod plerumque inter peregrinos ius dicebat* i stąd zapewne wzięła się nazwa tej magistratury – pretor dla cudzoziemców (*praetor peregrinus*). Wygląda więc na to, że powstanie nowego urzędu wynikało z potrzeby praktycznej – wzrost obowiązków po stronie pretora miejskiego, związany z napływem cudzoziemców i ich uczestnictwem w obrocie prawnym, przyczynił się do kreacji pretora dla peregrynów⁷⁴. Warto jednak wspomnieć, że w ustawie XII tablic znajdowały się przepisy odnoszące się do cudzoziemców (*peregrini*), co przemawia za tym, że byli oni dopuszczeni do obrotu prawnego (przynajmniej ci, którzy mieli *ius commercii*)⁷⁵. Stąd też powołanie nowego pretora, który był kompetentny w rozstrzyganiu sporów, gdzie obie strony były cudzoziemcami, jest pozbawione sensu⁷⁶. Jeżeli przyjąć, że już u zarania powstania tego urzędu naczelną kompetencją było rozstrzyganie sporów między Rzymianami a cudzoziemcami (*peregrini*)⁷⁷, to należałoby zastanowić się, dlaczego nie odzwierciedlała tego tytułatura tej magistratury w postaci *praetor inter cives et peregrinos*, która to z kolei była oficjalną nomenklaturą używaną w okresie cesarstwa⁷⁸. Trudno byłoby także przyjąć, że bezpośrednio po I wojnie punickiej nastąpił tak znaczący napływ cudzoziemców (*peregrini*), aby wymagało to powołania odrębnego urzędu, zajmującego się jurysdykcją między nimi (*praetor inter peregrinos ius dicebat*). Statystycznie bardziej prawdopodobne jest, że mogło dochodzić do sporów, gdzie jedną ze stron był Rzymianin, a drugą cudzoziemiec (*peregrinus*), a rzadkością było, aby obie sporne strony reprezentowali *peregrini*⁷⁹. Prowadzona przez *peregrini* wymiana gospodarcza z Rzymianami, w pierwszej kolejności mogła generować spory z obywatelami Rzymu. Wydaje się, że drugorzędne znaczenie mogły mieć sprawy sporne pomiędzy samymi cudzoziemcami. Dlatego też należy przychylić się ku stwierdzeniu, iż w połowie III w. p.n.e. rozstrzyganie sporów między Rzymianami a cudzoziemcami, czy samymi *peregrini*, nie było tak uciążliwe, aby dodatkowo obciążyć pretora miej-

⁷⁴ Por. F. Serrao, op. cit., s. 7. W literaturze przedmiotu, w zakresie genezy tego urzędu, dominuje pogląd, że początki *praetor peregrinus* były takie, jak przedstawił to Pomponius – D. Daube, *The Peregrine Praetor*, JRS 1951, nr 41, s. 66–70; zob. dalsze odesłanie w tej kwestii do literatury u T. Coreya Brennana (op. cit., t. 1, s. 281, przyp. 54).

⁷⁵ Tab. 2, 2; Tab. 6, 4.

⁷⁶ Zob. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 86.

⁷⁷ Por. W. Kunkel, R. Wittmann, *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik*, t. 2: *Die Magistratur*, München 1995, s. 202.

⁷⁸ Zob. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 86. Por. F. Serrao, op. cit., s. 18–22, s. 139–156; A. Raggi, *Praetor qui iter peregrinos et cives ius dicit nel trattato tra Roma e i Lici (46 a.C.)*, [w:] *Eparcheia, autonomia e civitas Romana. Studi sulla giurisdizione criminale dei governatori di provincia (II sec. a.C. – II sec. d.C.)*, red. D. Mantovani, L. Pellicchi, Pavia 2010, s. 53.

⁷⁹ F. Serrao, op. cit., s. 16–17.

skiego (*praetor urbanus*)⁸⁰. Tym samym wyjaśnienie genezy tego urzędu przez Pomponiusa, związane z napływem licznej grupy cudzoziemców (*multa turba etiam peregrinorum in civitatem venire*), należy odrzucić⁸¹.

Warto także dodać, że brak jest jakichkolwiek śladów w zachowanych źródłach, które by potwierdzały wykonywanie, już w początkowym okresie funkcjonowania tego urzędu, kompetencji jurysdykcyjnej.

Skoro wspomniana kompetencja nie była pierwszoplanową nowo powołanego urzędnika, naturalne staje się więc pytanie: jakie względy skłoniły Rzymian do powołania *praetor peregrinus*? Prowadzone w tym obszarze badania⁸² jednoznacznie dowodzą, że podstawową okolicznością związaną z powołaniem pretora dla peregrynów była konieczność zapewnienia obrony Italii w obliczu kryzysów w połowie III w. p.n.e., niezależnie od tego, czy odnosiło się do wydarzeń bezpośrednio poprzedzających powołanie nowego urzędnika, jak wyobrażał to sobie Th. Mommsen⁸³. Nie bez znaczenia jest także fakt, że o wykonywanej kompetencji jurysdykcyjnej tego urzędnika nie ma wzmianek w zachowanym materiale źródłowym⁸⁴. Trudno byłoby przyjąć, by annalistyka, poezja czy też inne źródła literackie pominęły milczeniem tak istotną kompetencję, jaką miałyby dysponować pretor dla peregrynów. Warto na marginesie wspomnieć, że również w przypadku pretora miejskiego (*praetor urbanus*) niewiele wiadomo o jego kompetencji jurysdykcyjnej w początkowej fazie istnienia tego urzędu. Dziwne zatem wydaje się przyjęcie, że skoro u podstaw kreacji pierwszego pretora (tj. miejskiego w 367 r. p.n.e.) legła kwestia obowiązków militarnych, to nie miałyby być podobnie w odniesieniu do powołania kolejnego urzędnika (tj. *praetor peregrinus*). Trzeba jednak podkreślić, że *praetor peregrinus* mógł okazjonalnie zetknąć się ze sporami między Rzymianami a cudzoziemcami pomiędzy 241 r. p.n.e. (od kiedy zarządzał prowincją Sycylią) do 227 r. p.n.e. (od kiedy wzrosła ilość pretorów w republikańskim Rzymie), po tej dacie mógł zaś rozstrzygać takie spory, gdy *praetor urbanus* delegował je do niego. Prawdopodobnie jednak *praetor peregrinus* rzadko rezydował w Rzymie⁸⁵, co tym samym wpływało na jego nikłą aktywność na polu jurysdykcyjnym. Tym samym należy przyjąć, że podstawowy obowiązek pretora dla peregrynów, w początkowym okresie jego funkcjonowania, nawiązywał do aspektów militarnych⁸⁶, tak samo, jak odnosiło się to do pretora miejskiego (*praetor urbanus*).

⁸⁰ Por. T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 86.

⁸¹ Zob. ibidem.

⁸² Ibidem, s. 87–89; F. Serrao, op. cit., s. 17.

⁸³ Th. Mommsen, *Staatsrecht...*, s. 196, przyp. 2.

⁸⁴ F. Serrao, op. cit., s. 17.

⁸⁵ T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 97.

⁸⁶ Por. ibidem, s. 100, 109–111.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, iż początki pretury były ściśle skorelowane z kwestiami militarnymi. Brak źródeł potwierdzających jurysdykcyjną rolę tego urzędu w początkowej fazie jego funkcjonowania. Zatem teza o wojskowych konotacjach tej magistratury wydaje się uzasadniona i trafna. Co ciekawe, aspekt militarny był związany zarówno z urzędem pretora miejskiego (*praetor urbanus*), jak i dla cudzoziemców (*praetor peregrinus*). Należy więc przyjąć, że późniejszy przekaz źródłowy Pomponiusa eksponujący aspekt jurysdykcyjny obu tych urzędników odzwierciedlał jedynie postrzeganie przez Rzymian genezy tej magistratury, a nie faktycznie wykonywanych przez nią kompetencji. Przychylić się zatem można do tezy, że początki pretury nie mogły być powiązane z funkcją jurysdykcyjną.

Skoro geneza nowej magistratury, wyposażonej w *imperium*, nawiązywała do aspektów wojskowych, warto zastanowić się, od którego momentu pretura zaczęła być postrzegana jak urząd ściśle powiązany z wykonywaniem *iurisdictio*, oraz wskazać, od kiedy militarne konotacje pretury przestały być tak dominujące.

Na wstępie należy zasygnalizować, że Liwiusz, pisząc wielokrotnie o pretorze, niezależnie czy dotyczyło to *praetor urbanus* bądź *peregrinus*⁸⁷, akcentował jurysdykcyjne aspekty tej magistratury⁸⁸. Co więcej, annalista, wspominając o tym urzędzie, nie zawsze używał precyzyjnie terminologii, stąd nie do końca jest jasne, o jakiej magistraturze pisał⁸⁹. Takie pogmatwanie terminologiczne nie tylko nie ułatwia poprawnej interpretacji relacji Liwiusza, ale także wpływa na precyzyjne wskazanie, od kiedy można mówić o przeważającej funkcji jurysdykcyjnej pretury nad opisaną wyżej funkcją militarną.

Próbując ustalić genezę kompetencji jurysdykcyjnej pretury, warto wspomnieć o poniższym przekazie⁹⁰:

Censorinus, de die nat., XXIV, 3: *M. Plaetorius tribunus plebiscitum tulit, in quo scriptum est: Praetor urbanus, qui nunc est quique posthac fuat, duo lictores apud se habeto usque supremam ad solem occasum iusque inter cives dicit.*

Z przekazu gramatyka wynika, że trybun plebejski (*M. Plaetorius*) był wnioskodawcą plebiscytu datowanego na około 241 r. p.n.e.⁹¹, z którego treści wynika, że *praetor urbanus* (dysponujący dwoma liktorami) sprawował do zachodu

⁸⁷ Odnośnie do *praetor urbanus* zob. np. Liv., 22, 35, 5; Liv., 25, 41, 13; Liv., 32, 28, 12; Liv., 38, 35, 10. W kwestii *praetor peregrinus* zob. np. Liv., 32, 28, 2; Liv., 38, 35, 10; Liv., 33, 43, 5; Liv., 40, 35, 8.

⁸⁸ T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 98. Zob. także Th. Mommsen, *Staatsrecht...*, s. 193–198; F. Serrao, op. cit., s. 18–22.

⁸⁹ T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 99.

⁹⁰ Por. J. A. Crook, *Lex Plaetoria*, [w:] *Roman Statutes...*, t. II, s. 731–732.

⁹¹ Ibidem. Por. G. Rotondi, op. cit., s. 245–246, który podaje wcześniejszy rok, tj. 242 r. p.n.e.

słońca (*ad solem occasum*) jurysdykcję nad obywatelami (*iusque inter cives dicto*). Warto jednak wskazać, że powyższa wzmianka datowana jest na okres III w. n.e., w tym czasie powstało bowiem dzieło Censorinusa *De die natali*, które stanowiło kompilację zaginionych prac Swetoniusza⁹². Nie bez znaczenia jest także fakt, że inne zachowane źródła, odnoszące się do III w. p.n.e., nic nie wspominają o tej regulacji prawnej. Chociażby już te kwestie mogą wskazywać, że do kompetencji jurysdykcyjnej pretury należy podchodzić z pewną dozą rezerwy. Ponadto należy wspomnieć, że przekaz źródłowy odnosił się tylko do *praetor urbanus*, pomijając milczeniem *praetor peregrinus*, który to zdaniem Pomponiusa – a jego argumentacja została już powyżej zakwestionowana – wykonywał także funkcję jurysdykcyjną u zarania kreacji urzędu. Dziwne wydawałoby się, aby wprowadzony plebiscyt dotyczył tylko jednego pretora, nie próbując regulować zakresu kompetencji bliźniaczego urzędu. Wydaje się więc, że informacji Censorinusa nie można przyjmować bezkrytycznie i upatrywać w niej genezy kompetencji jurysdykcyjnej *praetor urbanus*.

Mając na uwadze prowadzone wyżej rozważania, warto przytoczyć następujący fragment z *ab Urbe condita*:

Liv., 23, 32, 4: *praetores quorum iuris dictio erat tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt; eo vadimonia fieri iusserunt ibique eo anno ius dictum est.*

Tekst ten nie tylko nie ułatwia, ale wręcz utrudnia ukazanie początków jurysdykcji pretorów. Annalista wyjaśnił bowiem, że pretorzy (a zatem miał na myśli obu – *urbanus et peregrinus*) mający jurysdykcję (*iuris dictio erat*) przenieśli swoje trybunały do *piscina publica*⁹³ i w tym roku (tj. 215 p.n.e.) *ius dictum est*. Bardzo zagadkowe jest jednak wcześniejsze zdanie Liwiusza (*eo vadimonia fieri iusserunt*), w którym pojawia się termin *vadimonia*, co może wskazywać na stypulacje pretorskie służące do zabezpieczenia wykonania wyroku lub samych uprawnień. W doktrynie spotyka się jednak pogląd, iż informacje annalisty należy wiązać nie z samym wykonywaniem już od tego czasu jurysdykcji przez pretorów, a raczej odzwierciedla ona fakt typowo praktyczny – przeniesienie trybunałów w okolice *curia Hostilia* wiązało się z miejscem obrad senatu, co z kolei miało umożliwić pretorom przewodniczenie temu organowi lub zasiadanie w nim⁹⁴. Nie można jednak wykluczyć, że Liwiusz, używając terminu *vadimonia*, nawiązywał do kompetencji jurysdykcyjnej pretora. Przyjęcie tego poglądu jako trafnego pozwalałoby wskazać, w miarę precyzyjnie, iż od czasów II wojny punickiej można mówić o *iurisdictio praetoris*. Z drugiej jednak strony nie można nie doceniać wagi innego argumentu, iż

⁹² J. E. Sandys, *A History of Classical Scholarship: From the End of the Sixth Century B.C. to the End of the Middle Ages*, t. I, Cambridge 1903 (reprint w 2010), s. 201–203.

⁹³ Szerzej o tej kwestii pisał T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 134, s. 106 z cytowaną literaturą.

⁹⁴ Ibidem.

pomiędzy latami 218–122 p.n.e. nie ma zbyt wielu informacji dotyczących regularnie wykonywanej przez pretorów jurysdykcji (czy to cywilnej, czy też karnej)⁹⁵. Niemniej jednak warto jest wskazać, że już w końcu III w. p.n.e. można upatrywać powoli kształtującej się, a z czasem dominującej jurysdykcyjnej roli pretury. Co więcej, trzeba wskazać, że choć sam tekst Liwiusza – kwestionowany w literaturze, co wskazano powyżej, nie zaprzecza ugruntowanemu pogładowi, iż o kompetencji jurysdykcyjnej pretorów można mówić dopiero od tego okresu. Cezura ta nie wydaje się przypadkowa i odzwierciedla istotny fakt – neutralizację na długie lata jednego z największych przeciwników Rzymu, tj. Kartaginy. Zażegnanie zagrożenia zewnętrznego umożliwiło tym samym skoncentrowanie się pretorów na innych funkcjach niż wojskowa, ale należy pamiętać, że nie położyło to kresu militarnej roli, jaką należy łączyć z preturą⁹⁶.

Warto wspomnieć, że z pełnieniem przez pretorów funkcji jurysdykcyjnej nieodzowne było przebywanie w samej Italii, jeżeli nie w Rzymie. Był to zapewne wymóg praktyczny, związany z funkcjonowaniem tej magistratury, a jego genezy można dopatrywać się w drugiej dekadzie II w. p.n.e.:

Liv., 39, 45, 4: praetores ita sortiri iussi, uti flamini Diali utique altera iuris dicendi Romae provincia esset: peregrinam est sortitus.

Krótką relacją Liwiusza wskazuje na wybór (w drodze losowania) prowincji do zarządzania przez pretorów, z zastrzeżeniem, że jurysdykcja w Rzymie była przewidziana dla *flamend Dialis*, jakim w tym czasie był Gaius Valerius (C. Valerius)⁹⁷. W następstwie losowania wybór padł na *provincia peregrina*. T. Corey Brennan⁹⁸ twierdzi, że jest to dowód na to, że od tego czasu (tj. 183 r. p.n.e.) *praetor peregrinus* prawdopodobnie rezydował w Italii, jeżeli nie w samym Rzymie. Nie wydaje się, aby pogląd tego badacza należało dyskredytować. Trzeba wspomnieć, że po 197 r. p.n.e., kiedy doszło do wzrostu liczby pretorów, przestała zachodzić konieczność powierzania militarnych funkcji zarówno *praetor urbanus*, jak i *peregrinus*. Ponadto nie bez znaczenia jest fakt, że po znacznym nadwątleniu możliwości bojowych Kartaginy, Rzym w tym okresie nie miał potężniejszego wroga zewnętrznego. Być może to była przyczyna rzadkiego wysyłania pretora dla peregrynów (*praetor peregrinus*) z misjami wojskowymi, a jeżeli już to następowało, to miało niewielki zasięg, nie wspominając o zaniechaniu powierzania funkcji wojskowej dla pretora miejskiego (*praetor urbanus*)⁹⁹. Powiększenie liczby pretorów dawało realną możliwość koncentracji

⁹⁵ Ibidem, s. 125, przykłady jurysdykcji penalnej w tym okresie (zob. s. 126–127).

⁹⁶ Szerzej w tej kwestii zob. ibidem, s. 102–104.

⁹⁷ Liv. 39, 45, 2.

⁹⁸ T. Corey Brennan, op. cit., t. 1, s. 108.

⁹⁹ Por. ibidem.

wagi pretora miejskiego oraz dla peregrynów na niezwykle ważnej, jednakże do tej pory nie zawsze wykonywanej funkcji jurysdykcyjnej.

* * *

Próbując podsumować prowadzone rozważania, należy stwierdzić, że termin *praetor* nie był konsekwentnie używany na określenie wyłącznie magistratury jurysdykcyjnej, a posługiwano się nim w stosunku np. do konsulów. Wynikało to zapewne z faktu etymologicznego brzmienia tego słowa. Z kolei powołanie *praetor urbanus* w 367 r. p.n.e. na mocy *leges Liciniae Sextiae* nie wynikało z konieczności wykonywania przez niego kompetencji jurysdykcyjnej. Początki tej magistratury miały ściśle militarny charakter, który od końca III w. p.n.e. ustąpił miejsca sferze jurysdykcyjnej. Podniesione uwagi odnoszą się także do pretora dla cudzoziemców (*praetor peregrinus*), który nie rozstrzygał sporów pomiędzy Rzymianami i peregrynami, a jego rola polegała na zapewnieniu militarnego bezpieczeństwa Italii. Kompetencja jurysdykcyjna, z której pretura jest najbardziej „znana”, zaczyna wykształcać się dopiero u schyłku III w. p.n.e., co prawdopodobnie należy powiązać nie tylko ze wzrostem liczby pretorów, ale przede wszystkim z zażeganiem zagrożenia zewnętrznego w postaci Kartaginy.

Przedstawione rozważania zdają się potwierdzać, że kompetencja jurysdykcyjna (cywilna i karna) przypisywana preturze nie była uprawnieniem, w jakie została wyposażona ta magistratura w momencie jej ustanowienia. Pojawiła się prawdopodobnie u schyłku III w. p.n.e., aby z czasem na trwałe stać się podstawową kompetencją przypisaną tej magistraturze.

Bibliografia

- Alexander M. C., *Law in the Roman republic*, [w:] *A Companion to the Roman Republic*, eds. N. Rosenstein, R. Morstein-Marx, Malden–Oxford–Carlton 2006.
- Arangio-Riuiz V., *Storia del diritto romano*⁷, Napoli 2006.
- Bergk A., *The Development of the Praetorship in the Third Century BC*, [w:] *Consules and Res publica. Holding High Office in the Roman Republic*, red. H. Beck, A. Duplá, M. Jehne, F. Pina Polo, Cambridge 2011.
- Biagio Conte G., *Latin Literature: A History*, tłum. J. Solodow, Baltimore 1994.
- Bleicken J., *Die Verfassung der römischen Republik. Grundlagen und Entwicklung*, Paderborn 1975.
- Brasiello U., *Pretore «gaiano» e pretore «imperiale»*, [w:] *Atti del congresso internazionale di diritto Romano e di storia del diritto*, Verona 27–28–29–IX–1948, red. G. Moschetti, t. 2, Milano 1953.

- Bretone M., *Tecniche e ideologie dei giuristi romani*², Napoli 1982.
- Burdese A., *Manuale di diritto pubblico romano*, Torino 1966.
- Burdese A., s.v. *magistrato (diritto romano)*, ED 1975, t. 25.
- Capogrossi Colonesi L., *Storia di Roma tra diritto e potere*, Bologna 2009.
- Cassola F., Labruna L., *Il pretore*, [w:] *Lineamenti di storia del diritto romano*², red. M. Talamanca, Milano 1989.
- Cassola F., Labruna L., *Le leggi Licinie Sestie*, [w:] *Lineamenti di storia del diritto romano*², red. M. Talamanca, Milano 1989.
- Coli U., *Tribù e centurie dell'antica repubblica romana*, „SDHI” 1955, nr 21.
- Corey Brennan T., *The Pretorship in the Roman Republic*, t. 1, Oxford 2000.
- Costabile F., *Storia del diritto pubblico romano*², Reggio Calabria 2011.
- Crifò G., *Lezioni di storia del diritto romano*⁴, Bologna 2005.
- Daube D., *The Peregrine Praetor*, JRS 1951, nr 41.
- De Bujan y Fernandez A. F., *Derecho publico romano y recepcion del derecho romano en europa*³, Madrid 1998.
- de Martino F. M., *Intorno all'origine della repubblica romana e delle magistrature*, [w:] ANRW I.1, Berlin–New York 1972.
- de Martino F. M., *Storia della costituzione romana*², t. 1, Napoli 1972.
- Dębiński A., Misztal-Konecka J., Wójcik M., *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa 2010.
- Ernout A., Meillet A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire de mots*, Paris 1939, s.v. *praetor*.
- Espistia Garzón F., *Historia del derecho romano*², Colombia 2006.
- Flach D., *Die Gesetze der frühen römischen Republik. Text und Kommentar*, Darmstadt 1994.
- Forsythe G., *A Critical History of the early Rome. From the Prehistory to the First Punic War*, Berkley–Los Angeles–London 2005.
- Frost Abbott F., *A History and Description of Roman Political Institutions*, New York 1963.
- Giaro T., *Historia i tradycja prawa rzymskiego*, [w:] W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009.
- Grosso G., *Lezioni di storia del diritto romano*³, Torino 1955.
- Guarino A., *Storia del diritto romano*⁸, Napoli 1990.
- Heuß A., *Gedanken und Vermutungen zur frühen römischen Regierungsgewalt*, Göttingen 1983.
- Jolowicz H. F., Nicholas B., *A Historical Introduction to the Study of Roman Law*³, Cambridge 1972.
- Kaser M., *Römische Rechtsgeschichte*², Göttingen 1967.
- Kołodko P., *Ambitus w ustawodawstwie rzymskim V–IV w. p.n.e.*, [w:] *Spółczeństwo a władza: ustrój, prawo, idee*, red. J. Przygodzki, M. J. Ptak, Wrocław 2010.

- Kołodko P., *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych. Od ustawy XII tablic do dyktatury Sulli*, Białystok 2012.
- Kübler B., *Geschichte des römischen Rechts*, Aalen 1979 (Neudruck).
- Kunkel W., *Linee di storia giuridica romana*, trad. di T. e B. Spanguolo Vigorita, Napoli 1973.
- Kunkel W., Schermaier M., *Römische Rechtsgeschichte*¹³, Köln–Weimar–Wien 2001.
- Kunkel W., Wittmann R., *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik*, t. 2: *Die Magistratur*, München 1995.
- Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*⁴, Warszawa 2008.
- Lécrivain Ch., s.v. *praetor*, DS 1907, t. 4.1.
- Lewandowski I., *Historiografia rzymska*, Poznań 2007.
- Linderski J., *Augural law*, [w:] ANRW, t. II 16.3, Berlin–New York 1986.
- Longo G., s.v. *lex Valeria Horatia de tribunica potestate*, NNDI 1961, t. 9.
- Magdelain A., *Praetor maximus et comitiatus maximus*, „Iura” 1969, nr 20.
- Mass M., *John Lydus and the Roman Past*, London 1992.
- Mitchell R. E., *Patricians and Plebeians: The Origin of the Roman State*, New York–London 1990.
- Momigliano A., *Praetor maximus e quaestioni affiti*, [w:] *Studi in onore G. Grosso*, Torino 1968.
- Mommsen Th., *Abriss des römischen Staatsrechts*, Leipzig 1972.
- Mommsen Th., *Die römische Chronologie bis auf Caesar*, Berlin 1859.
- Mommsen Th., *Römisches Staatsrecht*³, t. II.1, Graz 1969.
- Nörr D., *Pomponius oder “Zum Geschichtsverständnis der römischen Juristen”*, [w:] ANRW II.15, Berlin–New York 1976.
- Palmirski T., *A History of the Ancient States’ political Systems. Rome*, Kraków 2011.
- Powell J. G. F., *Dialogues and Treatises*, [w:] *A Companion to Latin Literature*, ed. S. Harrison, Malden–Oxford–Carlton 2005.
- Raggi A., *Praetor qui iter peregrinos et cives ius dicit nel trattato tra Roma e i Lici (46 a.C.)*, [w:] *Eparcheia, autonomia e civitas Romana. Studi sulla giurisdizione criminale dei governatori di provincia (II sec. a.C. – II sec. d.C.)*, red. D. Mantovani, L. Pellicchi, Pavia 2010.
- Rainer J. M., *Einführung in das Römische Staatsrecht. Die Anfänge und die Republik*, Darmstadt 1997.
- Rainer J. M., *Römisches Staatsrecht*, Darmstadt 2006.
- Ramón Robles J., *Magistrados, jueces y árbitos en Roma. Competencia civil y evolución*, Madrid 2009.
- Roman Statutes*, ed. M. H. Crawford, t. II, London 1996.
- Rotondi G., *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull’attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912 (Nachdruck Hildesheim 1966).

- Sandys J. E., *A History of Classical Scholarship: From the End of the Sixth Century B.C. to the End of the Middle Ages*, t. I, Cambridge 1903 (reprint w 2010).
- Serrao F., *La «iurisdictio» del pretore peregrino*, Milano 1954.
- Siber H., *Römisches Verfassungsrecht*, Lahr 1952.
- Stewart R., *Public Office in Early Rome*, Ann Arbor 1998.
- Szczerbowski J., *Prawo wyborcze*, [w:] *Rzymskie prawo publiczne. Wybrane zagadnienia*, red. A. Jurewicz, R. Sajkowski, B. Sitek, J. Szczerbowski, A. Świętoń, Olsztyn 2011.
- Tarwacka A., *O początkach prawa i wszystkich urzędów oraz o następstwie prawników. 2 tytuł 1 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, ZP UKSW 2003, nr 3.1.
- Tellegen-Couperus O., *Pontiff, praetor and iurisdictio in the Roman republic*, TR 2006, nr 74.
- Viñas A., *Institutiones políticas y sociales de Roma: monarquía y república*, Madrid 2007.
- Volkman H., s.v. *praetor*, KIP 1972, nr 4.
- von Lübtow U., *Das römische Volk: Sein Staat und sein Recht*, Frankfurt am Main 1955.
- Walde A., Hoffman J. B., *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, t. II, Heidelberg 1954, s.v. *praetor*.
- Weiss E., s.v. *lex Licinia*⁷, RE 1925, t. 12.
- Wesenberg G., *Praetor maximus*, ZSS 1947, nr 65.
- Wesenberg G., s.v. *praetor*, RE 1954, t. 22.2.
- Wieacker F., *Römische Rechtsgeschichte*, t. 1, München 1988.
- Wilems P., *Le droit public romain*, Louvain 1874.
- Wołodkiewicz W., Zabłocka M., *Prawo rzymskie. Instytucje*⁵, Warszawa 2009.
- Zabłoccy M. i J., *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*, Warszawa 2003.
- Zabłocki J., Tarwacka A., *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2011.